

Amikor még Budán szőlőskertek voltak

Budavára nyugati bástyáiról — a mai Tóth Árpád sétányról — körülnézve, még száz évvel ezelőtt is szőlőskertek végtelen sorát látta a szemlélő a látóhatárt lezáró hegyoldalakon. A földszintes házsorok alig érték el a lejtőket, az erdőségek pedig csak a gerinceken túl kezdődtek. A közeli Gellérthegy még kopár volt, s a távolabbi, árnyat adó kirándulóhelyeket fáradtságos és körülményes volt megközelíteni. Ám tavasztól ősziig már a múltban is mindenki a szabadba vágyott, s magában a városban is az első verőfényes napon a járdára kerültek a kávéházi „kertek” addig pincében őrzött leánderei.

Vegyük sorra a hajdani Pest-Buda, majd az egyesített főváros népének kedvelt kirándulóhelyeit. Budán a *Zugliget* volt a legkedveltebb. A túlsúlyban levő német ajkúak még Sauwinkelnek hívták a Disznófó-forrástól (Sau = disznó), majd az első hang lekopván, a magyarosodó város az Auwinkelt, szó szerinti fordítással, Zugligetnek nevezte el. Sok-sok ezen keresték fel vasár- és ünnepnapokon, annak ellenére, hogy elég körülményes volt odajutni. Az út a mostani Szilágyi Erzsébet fasor melletti temető mentén vezetett, s az első cél a Hunyad-órom alatti Laszkovszki ma-

BARKOCZI PÉTER

Régi kirándulóhelyek krónikája

gor volt. Eljöttek eddig a bérkoscsik, majd a budai hídfőtől induló társaskocsi is; később, két krajcárért a lóvasút. Itt volt a végállomása az 1896 óta a Deák tértől idáig közlekedő villamosnak is.

Itt kezdődött az erdő, s benne a kor pest-budai polgárának kedvenc ételeit, a sült és rántott csirkét kínáló kocsmák. Ilyen volt az „Isten szeme”, amelynek vendégszobájából, mint azt ma emléktábla jelzi, vitték fogságba Kossuth Lajost. Lejjebb a Disznófó forrása csorgott. A fölé emelt (ma helyreállított) kis épületről írta *Hazucha Ferenc* újdondász a hajdani *Divatlap*-ba: „Az emelt kis épület izléstelen és tökéletesen pincegádorhoz hasonlít.” A völgyi út akkor az épületként ma is fennálló Fácán üdülnőhöz vezetett, melynek szép, oszlopos hom-

lokzata mögött még századunk elején is lehetett nyaralószobát bérelni. Virágos parkjában vendéglő működött.

A megmagyarosodó budai hegyvidék egyik kedves, ma már nem látható emléke volt egy pad a Virányos lejtőjén, amely ilyen felirattal invitálta a kirándulókat:

*Fáradt vándor setz' dich nieder,
Pihentesd meg deine Glieder.
Müder Wand'rer leülhetsz,
Hier ein wenig pihenhetsz.*

A Hűvösvölgy még nem számított népszerű kirándulóhelynek. Túl messze volt, csak a Lipótmezőig lehetett ide kocsin vagy gyalog a Hidegkúti országúton eljutni. Az erdő a múlt század közepén épült „tébolyda” előtt kezdődött, az Ördögárok felé pedig részben a katonai lövöl-

de zárta el az utat. Sokan keresték fel a hosszú ideig megmaradt Holzspach-féle üdülnőt. Hegyi ösvényen vagy a budakeszi országúton lehetett megközelíteni a hajdan oly monumentális pálos kolostor ma már alig azonosítható romjait. A Hárs-hegy alján, körülbelül az Úttörővasút Ságvári állomásánál állott a Szép Juhászné vendéglő. Nagy bálterme híres tánc hely volt. A fiatal felesége halála után magányba vonult biedermeier festő, a Bál után művésze, Borsos József bérelte egy ideig.

A *Szabadság-hegy* a hajdani Sváb-hegy nevet a közhit ellenére nem onnan kapta, hogy itt táborozott a Buda vára felszabadításában részt vevő sváb sereg. Voltaképpen csak alig másfél száz éve kezdett a Sváb-hegy elnevezés divatba jönni. A Honművész egyik 1833. évi száma így igazít útba, a Sváb-hegyre: „Pestről kocsin háromnegyed óra alatt, jó szekér úton, szőlők és erdőségek között juthat a nép.”

1874-ben, amikor megindult a Fogaskerekű, megkezdődött ezen a területen a telekspekuláció és az építkezési láz. Megépült a Szabadság-hegy állomásnál a Nagyszálló, ahonnan csak pár perces kapaszkodó a Széchenyikilátó, melynek Ybl Miklós ter-

Gellérthegyi népiünnepély

A Városligetben

vezte gloriétje valaha a Hősök terén, a mostani millenniumi szoborcsoportozat helyén állott.

Ekkoriban még kertes kiskocsmák várták szerte a hegyen a kifáradott és megszomjazott kirándulókat, s húzta a sramlizenekar:

*Nincsen illen, csag az etty,
Gyönyörű hely a Sváphety
Oda szépen felmehecc,
Görülnézhecc, lemehecc.*

A Gellérthegyet részint kopársága miatt, másrészt pedig mert északi lejtőjére magasan húzódtak fel a Tabán zezugos utcái, csak húsvét hétfőjén látogatták tömegesen. Ilyenkor, mint azt a reformkor lapjai megírták, a kirándulók számát gyenezzerre becsülték, amihez tudni kell, hogy az 1840-es évek elején a két város lakossága csupán 122 000. „Hosszú karavánok vonultak át Pestről a hídon (a hajóhídon) — olvassuk az egyik beszámolóban —, és a budaiakkal egyesülve fekete sűjtásként lepték el a hegy oldalát.” A szertelenség elkerülésére a városi tanács már 1787-ben megtiltotta a mulatságban a lövöldözést és a tűzijátékot, sőt, a Tabán utcáin még a dohányzást is. Ha valakit rajtakaptak, fizethetett 6 forintot, hacsak le nem ülte inkább a büntetést.

A hegy déli oldalát szőlők lepték el, és gyümölcsöt érleltek a török ültette fügefák. A kelenföldi lapályon a szegény emberek Sáros-fürdője — a mai Gellért — után már csak mezőt szelt át a Fehérvári országút. A hegytetőn állt, míg 1849-ben a várágyú romba nem döntötték, az egyetem csillagvizsgálója, ahol ha a távolban feltűnt a bécsi hajó, a Mária Carola füstje, egy póznára színes kosarat húztak fel, jelezve, hogy lehet már gyülekezni a gőzös érkezésére. A hegytetőre fenyegető fellegvárat, Citadellát épített az abszolutizmus. Haditechnikai szempontból az erőd már építéskor is elavult volt. A múlt század végén megszűnt katonai objektum lenni. Addig azonban a kirándulóknak csak bizonyos távolságig volt szabad megközelíteni. E határon túl állottak a kálvária stációi, amely körül zajlott a húsvét-hétfői mulatság. Ide tódult a tengernyi nép, zenéltek, táncoltak, tolongtak a mutatványosbódék és körhinták körül; főztek, sörshordókat csapoltak a laci-konyhákban. Ám kialakult egy kellemetlen, agresszív szokás is az itt tartott mulatságokon, amiről évről évre sok beszámoló közöltek. Rakoncátlan fiatal-

emberek a magasabb helyekről kővel töltött narancshéjakat, homokkal töltött tojáshéjakat dobálták a lejjebb tartózkodókra, évente sokakat megsebesítve. Az első világháború szomorú húsvétjai vetettek véget a gellérthegyi népmulatságoknak.

A Sas-hegy termelte Buda nemes vörös borát, az adelsbergit (nemeshegyi). Az elnevezés arra mutat, hogy ez volt a hegy eredeti neve, s csak a kiejtés torzulása változtatta Adlersberggé, vagyis Sas-hegygé.

A kirándulók a hegytető felé — ma természetvédelmi terület — kapaszkodva meg-megpihentek a hamisítatlan jó bort kínáló pincegádorokban, s még azt a közkeletű tréfát is elviselték, hogy a kopár kúpokat ők kopatták le, amikor kapatosan lelecsúztak róluk. A legnagyobb szőlészet Mayerffyéké volt. Hatalmas szüretelő kádjaik sorát egykor Sándor Móric, az „Ördöglovas” ugratta át. De a keserűvizes Saxlehnerék gazdasága sem volt kisebb a maga 6 500 néyszögölével. Erre a telekre épült 1930-ban a hegy maig legnagyobb épülete, a hajdani Notre Dame de Sion, ma Arany János Általános Iskola és Gimnázium.

A dél-budai keserűvizes területhez tartozott a mai Tétényi úti Kórház helyén volt Erzsébet sósfürdő. Nagy parkját, jó fogadóját, vendéglőjét nem csak betegek keresték fel. A Lánchíd pesti hídfőjétől indult a kényelmetlen, alacsony társaskocsi, amely 20 krajcárért háromnegyed óra alatt vitte odáig az utasokat.

A Sós-fürdőtől a Római-fürdőig nagy hagyományú melegvizes és hidegvizes fürdők láncá vonzotta ide a pestieket, vidékieket, de a gyógyulni vagy pihenni vágyó külföldieket is.

Valaha nemcsak a közkert, hanem kirándulóhely is volt a *Városmajor*. Mint park a legrégebb. A törökök kiűzése után a terület birtoklásáért állandó vita folyt Buda tanácsa és a várparancsnok között. Végül 1729-ben az akkori parancsnok, gróf Daun háromezer forintért átengedte Buda városának, a tanács pedig kertészeknek adta bérbe. Ők meg azért panaszkodtak, hogy veteményeiket a továbbra is ott gyakorlatozó katonák letapossák. A vitáknak az vetett véget, hogy II. József alatt a Városmajort — a Stadtmayerhofot — népkertté nyilvánították. A területet — amely azóta lényegesen kisebb lett — francia kertté kívánták átalakí-

A Fővárosi Dalegyesület kőbányai kirándulása 1900 körül

tani, versailles-i módra. S úgy látszik, sikerrel, mert Gaal György képzelt alakja, Furkás Tamás, a tudós palóc 1804-ben így ír róla egyik levelében: „Ha az embernek tizenkét szeméi volna, mégsem láthatna eleget, mert az ott sétáló díszes világ minden untalan más módival vakítja meg az ember szemét.”

Mikor aztán Wieser Ferenc, vendéglős 1828. évi folyamodványára a területen mutatványosok vertek sátrat, mind jobban pusztult a kert, megkezdődött beépítése. Északi felére pedig, az egykori Ecce Homo rétre

— ahol valaha a város akasztó-fája állt — került a fogaskerekű alsó állomása. A jelenlegi sporttelep helyén — még az 1840-es években is —, ahogy Nagy Ignác írta: „... számos kocsmá között haladhatunk el, melyekben nagy-szerű készülékek történnek, s száz meg száz csirke leheli ki ártatlan páráját.”

A pesti oldal kirándulóhelyeit a rég elfeledettekkel kezdjük. Emlékezzünk meg először a mai Szabadság tér helyén állott, szomorú emlékü Újépület, a Neugebäude mögötti mezőről. Alig

A fogaskerekű 1890-ben

áll rajta néhány épület, mint például a Hild József építette Valero selyemgyár, amely ma is áll mint a Honvédelmi Minisztérium egyik szárnyépülete. A mező déli végén lőtték agyon Batthyány Lajost, és akasztották fel a 24 éves lengyel szabadságharcost, Woroniecki herceget 1849 októberében. A napszitta mezőség sok helyütt zombékos volt, de ez nem rettentette meg a kevés pénzüket, akik kipihenhették itt magukat ünnepnapokon, s utána az estét a mai Vigszínház melletti, Tüköri-féle sör-csarnokban fejezték be. Ez az

1853-as Hartleben Útikönyv szerint: „Kivált ünnep és vásárnapokon a mulatni szerető közönség által nagy számmal látogatattik.”

Innen valamivel távolabb, a Váci országút mellett, a Dózsa György úttól délre fekvő Régi temető is kirándulóhely volt. Az elligettedett, elhagyott sírkert pompás úticélnak kínálkozott. *Vay Sándor*, a férfi ruhában járt, férfinevet viselő nőirő így emlékezik róla: „*A ledöntött sírkő volt az asztal. Erre rakták a sódort, a palackokat... Ha jól laktak, nagyot aludtak, és mikor*

kigyulladtak a vámsorompó lámpásai, jöllakva, de lelkükben bizonyos komolysággal mentek be a szomszédos kiskocsmákba.”

Még messzebb volt gróf Károlyi rákospalotai erdeje, amely a már fejlődő Újpesttől egy falusias lóvasúttal, korábban a váci vasúttal volt elérhető. Hatvan hektáros területén fenyves és akácos volt. Zajlott az élet az állomás melletti Park vendéglőben és a Magyar Koronában. Mikor azonban kék-fehér táblás kocsijaival megindult a BUR vasút (Budapest, Újpest, Rákospalota Villamosvasút), azt olvassuk, hogy „korántsem oly eleven az élet, mint a korábbi esztendőben.”

Ne felejtjük ki *Köbányát* sem, melynek köveiből épült a város nagy része, s a vajakok szolgáltak raktározó helyeül a sörgyáraknak, melyeknek frissen főzött seréért vasárnaponként sok ezren kapaszkodtak fel a Rókus Kórháztól induló, a mostani temető melletti szőlőig csak vásár- és ünnepnapokon közvetlen járatú gőzvonatra.

Az *Orczy-kert* (a Kun Béla tér, fel a Mező Imre útig) ma már csak kis részleteiben van meg. Eredetileg hatalmas – 281 ezer m² – területét árverésen vette meg Orczy Lőrinc, Mária Terézia tábornoka 1783-ban mint az Üllői országút mentén fekvő, három hasznavehetetlen telket. Fia létesítette „új módi” szerint a hatalmas parkot, s építtette a mostani statisztikai épület helyén a várkastélyt. A múlt század elejétől a bárói család beengedte a parkba a város közönségét, majd amikor az 1808-as országgyűlés a magyar tisztképző iskola létesítésére gyűjtést indított, Orczyéktól megvették a telket. A kert továbbra is a lakosság rendelkezésére állt, annál is inkább, mert maga az iskolaépület – Pollack Mihály alkotása – pénzhány miatt csak 1848-ra készült el. A közbenső évtizedek alatt azonban, kellő gondozás hiányában a kert növényállománya mindinkább pusztult, ahogy az akkori főkertész maga is mondta: „Ami itt van, az már sem nem angol, sem nem francia kert.”

Mikor 1872-ben megkezdtek az időközben kórháznak is használt épületben a honvédtisztek kiképzését, a kormány úgy határozott, hogy a „Magyar Katona Intézet” érdekében megszünteti a kert addigi nyilvánosságát. A megmaradt terület egy részéből alakították ki a Pál utcai fiúkból ismert Fűvészkeretet, de hamarosan az is „grunddá” lett, mert

nem gondozták. A terület legnagyobb részén a jelenlegi klinikákat építették fel.

A *Városliget* múltjáról számos ismertetés jelent már meg e lap hasábjain is, úgyhogy történetét inkább csak a teljesség kedvéért elevenítjük fel vázlatosan. József császár erdőtörvényének engedelmessé a rákosi homokon és mocsáron Pest Város Tanácsa eper- és akác-fákat ültetett, majd 25 évre bérbe adta Batthyány József hercegprimásnak. Ő létesítette a tavat és a (Gorkij) fasort. A múlt század elején a város, különösen a Terézia külváros népe kezdte megkedvelni a mind jobban lom-sodó „városerdőt”. A József nádor vezetésével működő Szépitő Bizottmány pályázatot írt ki a kiépítésére. Nebben Henrik gazdasági tanácsos tervét fogadták el, de a költségvetés 650 000 forintot kitevő összegére gyűjtés útján csupán 45 ezret bírtak összehozni. Ennyi pénzből csak a terv egyes részleteit tudták megvalósítani, mint például a sajnós, immár erősen megcsontult Köröndöt (a mostani felvonulási dísztribün mögött).

Schams 1821-i városismertetője így ír a Ligetről: „... bár szemmel láthatóan befejezetlen, mégis nagyon látogatott mulatóhely”. 1832-től társaskocsik vittek a látogatókat az egyetlen úton, az akkor még rendkívül forgalmas Király (Majakovszkij) utcán át. A Népköztársaság útja csak később épült ki.

Az 1885. évi országos, majd az 1896-os millenniumi kiállítást itt, a Városligetben rendezték meg, s akkor szabták ki nagyjából ma is meglévő útjait és emelték épületeit, melyeknek egy része az 1945-i, itt különös heveséggel folyó harcokban rommá vált. A valaha oly kedvelt kirándulóhelyet a közeli évtizedekben a mindössze tíz napig tartó Nemzetközi Vásárok olyannyira kisajátították, hogy helyette a közönség inkább a *Margitszigetre* szokott. Ez szintén kedvelt kirándulóhely volt, de története oly ismert, hogy erre nem térünk ki.

Nagy Ignác, a reformkor kedvelt írója mondja a kirándulóhelyekről: „*Amerre csak tekintünk, amerre csak megyünk, mindenütt kisebb-nagyobb csapatokban sietve tódulnak, s mindezek a zöldbe mennek.*” Majd így fejezi be írását: „... este... az orvosok pihenés nélkül haza sietnek, hogy kialhassák magukat, mert jól tudják, hogy másnap legalább száz beteghez kell menniök, kik mindnyájan oly igen-igen jól mulattak a zöldben.”

A Római-fürdő a századfordulón

